

A kapitalizmus és a munkásmozgalmak történeti dinamikái – munka, kapitalizmus és mozgalomkutatás

Munka, kapitalizmus és mozgalomkutatás

A mozgalomkutatás fősodró irodalma az 1990-es évek óta mellőzte a „kapitalizmus” fogalmát a társadalmi mozgalmak megértésében, s a „munkásmozgalmakat” sem tekintette kutatása tárgyának. Ezt a helyzetet – különösen a kapitalizmus „eltűnését” – több kutató is kritizálta, különösen a 2008-as pénzügyi válság óta (lásd Hetland és Goodwin 2013; Tejerina et al. 2013; Rosenhek és Shalev 2013; Della Porta 2015). A tiltakozó mozgalmak újabb világméretű hulláma, az Arab Tavasztól az Occupy mozgalmakig újra fölkellette a mozgalomkutatók érdeklődését a lázadások és forradalmak „alvó” témája iránt. Ugyanakkor, míg egyes kutatók utalnak ezeknek a mozgalmaknak az osztálykomponenseire (pl. Rosenhek és Shalev 2013; Karatasli et al. 2015), a munkások és munkásmozgalmak szerepe az új mozgalmi hullámban mindeddig szinte észrevétlen maradt.

Ez az írás amellet érvel, hogy mind a kapitalizmus fogalmát, mind az osztályalapú mozgalmakat a mozgalomkutatás fókuszába kell helyezni. A „kapitalizmus” eltűnése a mozgalomkutatás irodalmából az 1990-es évek óta „zavarba ejtő fejlemény... Egy olyan korszakban, amikor a globális kapitalizmus erősebb, mint valaha..., egyúttal láthatatlanná vált a társadalmi mozgalmak kutatói számára”, írja Gabriel Hetland és Jeff Goodwin (2013, 83, 90). A kapitalizmus fogalmának e zavarba ejtő eltűnése (és részleges újralfedezése az utóbbi években) nemcsak a mozgalomkutatás sajátja, hanem általában jellemzi a társadalomtudományokat. Giovanni Arrighi ugyanígy kritizálta a kapitalizmus eltűnését az „új gazdaságszociológia” irodalmából az 1990-es években (Arrighi 2001, Arrighi 2010). Eközben a 2008-as válság óta növekvő érdeklődés látszik a kapitalizmus „újralfedezésére” a gazdaságszociológiában (lásd pl. Kripner 2011). A kapitalizmus „eltűnése” és újjonnan „újralfedezése” általában megfigyelhető a társadalomtudományok és humántudományok területén.

A munkásmozgalmak kikerülése a mozgalmokutatás érdeklődési köréből az 1960-as és 1970-es évekre nyúlik vissza. Az 1960-as évek „újbaloldali” mozgalmi keményen kritizálták azokat a szervezeteket, amelyeket a „régiből” küzdelmei teremtettek meg, különösen a szakszervezeteket és a munkáspártokat/szocialista pártokat. Az új mozgalmárok úgy látták, hogy ezek a szervezetek „kiárusították magukat” (korruptak, gyengék, ökonomisták, nem tudnak válaszolni a hazai és nemzetközi környezet kihívásaira), „nem foglalkoznak a valódi kizsákmányoltakkal”, vagy, ami még rosszabb, aktívan kizárják a nőket, a faji vagy etnikai kisebbségeket és a bevándorlókat, hogy egy kiváltságos munkásarisztokrácia érdekeit védjék (lásd Clawson 2003, 51, 59; Arrighi, Hopkins és Wallerstein 1989, 220-222).

Az 1980-as és 1990-es években a munkásmozgalmak mellőzését a mozgalmokutatásban és a társadalomtudományokban már nem annyira a politikájuk kritikája indokolta, hanem az a meggyőződés, hogy strukturális jelentőségük eltűnőben van. Mint Aristide Zolberg (1995, 28) fogalmazott, azok a változások, amelyek a globalizációval a huszadik század végén bekövetkeztek, kihalásra ítélték „azt a társadalmi formációt, amit »munkásosztálynak« nevezünk” (1995: 28). Manuel Castells (1997, 354, 360) hasonlóképpen úgy vélekedett, hogy az „információ kora” annyira átalakította a munka tapasztalatát, hogy lehetetlenné vált „a társadalmi kohéziót és a munkások képviselését” a munkásmozgalmon belül megszervezni, sőt, az is, hogy a munkások az emancipáció „szubjektumaiként”, egy új „projektidentitásként” lépjenek fel, amely a civil társadalom intézményeinek átalakítását célozza. Az 1990-es évek tapasztalata alapján Castells úgy látta, hogy „az információ korának potenciális szubjektumai” csak a nem osztályalapú identitásmozgalmak lehetnek.¹

A munka újjászületése és fennmaradása a perifériákon

Az (észak-amerikai és nyugat-európai) mozgalmokutatás földrajzi és tematikus fókuszán kívül több jelentős példát látunk a fenti tendenciák ellenkezőjére. Ilyen az újonnan iparosodó országok példája, mint Brazília (pl. Keck 1989), Dél-Afrika (pl. Seidman 1994) és Dél-Korea (Koo 2001).² Míg az 1970-es és 1980-as években a globális gazdaság gazdag centrumaiban a fordista tömegtermelés hanyatlása aláásta a korábban kialakult munkásosztályok és szakszervezeteik társadalmi hatalmát, az újonnan iparosodó országok gyors fejlődése ugyanebben az időszakban széles ipari munkásosztályokat teremtett, akik komoly alkupozícióval bíró, független munkásmozgalmakat szerveztek (Silver 2003).

Ezek a munkásmozgalmak nemcsak a bérek és munkakörülmények javításában játszottak szerepet, hanem a demokrácia, a társadalmi és gazdasági igazságosság szélesebb folyamatainak is kulcsfontos-

ságú szereplőivé váltak. Ugyanakkor, mint Ruth Collier (1999, 110) megjegyzi, „[a demokratizáció] komparatív és elméleti irodalma szinte teljességgel eltekint a munkásosztály és a munkásmozgalmak szerepétől az 1970-es és 1980-as demokratizációs folyamatokban... Az esetek elsöprő többségében a szakszervezetek és a munkáspártok szerepére legfeljebb csak utalásokat találunk.” A munkásmozgalmak minden országban tipikusan összefonódtak a dolgozók és szegények küzdelmeivel, és a demokráciáért és a nemzeti felszabadításért vívott, osztályokon átívelő küzdelmekkel (Chun és Williams 2013).

Dél-Afrikában például azok a fekete szakszervezetek, amelyek az 1970-es években alakultak meg a bányászatban és az iparban, az 1980-as évek közepére vezető szerepet játszottak az apartheid elleni mozgalomban, s a nemzeti felszabadítás kérdését „a munkásosztály perspektívájából” fogalmazták meg (Obrery 1989: 34-35). Ezt a fajta szerveződést „mozgalmi szakszervezetként” (*social movement unionism*) emlegették, mivel „ötvözte a produktív és reprodukív küzdelmeket”, s egyaránt fellépett a gyárban és a munkások közösségeiben (Webster 1988; von Holdt 2002; Seidman 1994; Chun és Williams 2013; Ashman és Pon-Vignon 2014).

Az ipari tőkét az 1960-as és 70-es években elsősorban az olcsó és engedelmes munkaerő vonzotta az újonnan iparosodó országokba; de ez a hatalmas tőkebeáramlás kevesebb mint egy generáció alatt új munkásosztályt teremtett, amely megszervezte saját mozgalmait. A késő 1990-es években és a huszonegyedik század első évtizedében az ipari tőke Kínába vándorolt, részben az olcsó és engedelmes munkaerő miatt. A századfordulón sok kutató úgy vélekedett, hogy Kína óriási munkaerő-kínálatának bevonása a globális iparba a bérek és a munkakörülmények leromlásához fog vezetni. Ezzel szemben, ugyanúgy, mint az újonnan iparosodó országok esetében, a tőkebeáramlás Kínában is egy széles ipari munkásosztály kialakulását hozta magával, a sztrájkok és a munkásmozgalmak újabb hullámával együtt. Azt mondhatjuk, hogy a huszonegyedik század második évtizedére a világon Kína vált „a munkásmozgalmak epicentrumává” (Silver és Zhang 2009). Ezzel párhuzamosan a munka és a munkásmozgalmak kutatásának fókuszába ugyancsak Kína került (e.g. Pun 2005; Lee 2007; Friedman 2014; Zhang 2015).

Egy másik példa, ami ellentmond a munkásosztály eltűnését jövendölő diagnózisoknak, az alacsony bérezésű, gyakran informális munkát végző bevándorlók mozgalmi az USA-ban az 1990-es években. Kiemelkedő példa a *Justice for Janitors* (Igazságot a Takarítóknak) kampány sikere 1990-ben, amelynek eredményeként a Los Angeles üzleti negyedének felhőkarcolóin dolgozó ablakmosók szakszervezetét sikerült elismertetni, ezzel a bevándorló munkások szakszervezeteinek egész hullámát indítva el országszerte (Waldinger et al. 1998; Milkman 2006).³ A mozgalmaknak ez a hulláma a késő 1990-es és kora 2000-

es évekre felkeltette a kutatók érdeklődését az Egyesült Államokban – annak ellenére, hogy a korábbi évtizedekben a munkásmozgalmak témáját ugyanitt többszörösen eltemették. Ez az új mozgalmi hullám megrengette azokat a feltételezéseket, amelyeken „a munkások mint társadalmi aktorok irrelevanciájának” tézise nyugodott – az az állítás, hogy a munkásságot a „globalizáció” és „posztfordizmus” annyira megosztotta és legyengítette, hogy az osztályalapú mozgalmak a jövőben lehetetlenné váltak. Az új mozgalmi hullám kombinálta a munkahelyi és közösségi szerveződést, s ez megkérdőjelezte azokat az elképzeléseket, amelyek a munkásmozgalmat partikulárisnak gondolták, és kívül helyezték a társadalmi mozgalmak körén (Fine 2006; Bronfenbrenner et al. 1998; Chun 2011). A mozgalmi hullám leírásához a kutatók a „mozgalmi szakszervezet” kifejezést kezdték használni, a dél-afrikai és brazil irodalom alapján (Clawson 2003).

Módszertani megfontolások

A fenti példák rávilágítanak néhány módszertani kérdésre, amelyeket a munkásmozgalmak és a társadalmi mozgalmak kutatásában figyelembe kell vennünk. Egyrészt, rámutatnak arra, hogy túl kell lépnünk azon az elfogadottá vált gyakorlaton a társadalomkutatásban (beleértve a mozgalmkutatást), hogy a globális centrum néhány országának tapasztalata alapján vonunk le következtetéseket általános tendenciákra. Ami a centruból nézve, a munkásmozgalmak általános válságának tűnik az 1980-as években, az egészen más képet mutat, ha *elemzésünk földrajzi fókuszát kiterjesztjük*.

Másrészt, a fenti példák arra ösztönöznek, hogy lépünk túl egy másik általánosan elfogadott gyakorlaton is – azon, hogy az elemzést relatíve rövid (és fix) időkeretben rögzítjük. Az osztályalapú mozgalmak kihalásáról szóló tézist, amelyet rövid távú trendek alapján alkottak meg, gyorsan megcáfolták a bevándorlók új mozgalmi.

Ezelőtt 100 évvel hasonló tévedéseknek lehettünk tanúi a munkásmozgalmak hosszú távú trendjeivel kapcsolatban: a kora huszadik század kutatói meg voltak győződve róla, hogy a tömegtermelés a munkásmozgalmak halálát okozza majd – a szakszervezetekbe tömörült munkások szakértelme elavul, s a munkaadók a beáramló képzetlen munkaerő óriási tartalékára támaszkodnak majd. Csak a tömegtermelésben dolgozók 1936–37-es sztrájkhulláma után vált elterjedté az a nézet, hogy a fordizmus a munkásmozgalmak erősödését és nem a gyengülését hozza magával. Vagyis, amint *kiterjesztjük elemzésünk időkeretét*, lehet, hogy amit a munkásmozgalmak (vagy a történelem) végeként diagnosztizáltunk, csupán hullámvölgy lesz az újabb és újabb munkásmozgalmi hullámok között (Silver 2003; Clawson 2003; Piven és Cloward 1977).

Természetesen, a különböző mobilizációs hullámok szereplői egészen különböző típusú munkásosztályok lehetnek. Mint Clawson írja (2003, 13): „minden munkásmozgalmi hullám újradefiniálja a »munkásmozgalomról« alkotott képünket, átalakítja a kulturális elvárásokat, a szakszervezetek formáját s a mozgalmi viselkedés törvényeit, szerkezetét és elfogadott formáit”.

Munkásmozgalmak a kapitalizmus történetében

A munkásmozgalmi hullámok időzítésének, térbeli és szervezeti jellemzőinek megértéséhez fontos, hogy ne csak az elemzés időbeli és földrajzi kereteit tágítsuk ki, hanem be is ágyazzuk a mozgalom elemzését a „történeti kapitalizmus” elméletébe – vagyis a globális kapitalizmus fejlődésének hosszú távú dinamikáiba. A tanulmány ezen részében ennek a fejlődésnek hét elemét soroljuk fel – ez nem egy átfogó leírás, hanem a mozgalmak elméleti elgondolásához szükséges elemek felsorolása.⁴

Az első elem: a munkásmozgalom mint a kapitalizmus jellemzője. Marx Károly és Polányi Károly egyaránt úgy vélte, hogy a kapitalizmus mint társadalmi rend egyik fő történeti jellemzője a munka áruvá tétele. Mi több, mindketten azt gondolták, hogy a munka „fiktív árucikk”, s az emberi lények áruként kezelése szükségszerűen szenvedéshez és ellenálláshoz vezet. Marx (1959 [1867]) szerint a „munkaerő” – aminek a megvásárlása és elfogyasztása, minden más árutól eltérően, a „termelés rejtett műhelyében” (Marx 1955[1867] 168.) történik – emberi lényekbe van beágyazva, akik tiltakoznak és ellenállnak, ha túl hosszan, túl keményen vagy túl gyorsan kell dolgozniuk. Polányi (1957 [1944], 71, 130, 179–177) hasonlóképpen úgy vélekedett, hogy a munkaerő „nem más, mint maguk az emberi lények, akik a társadalmat alkotják”, s emiatt a munkaerő áruvá tétele a „szabad piacon” szükségszerűen „a társadalom védekezéséhez” vezet, ami különböző formákat ölthet, a jóléti szolgáltatások követelésétől a szakszervezeti mozgalomig. Vagyis, Marx és Polányi egyaránt úgy gondolták, hogy a munkásmozgalmak mindenütt felütik a fejüket, ahol a munka áruba bocsátása történik – megjelenhetnek a gyártási folyamat adott pontjain, a munkaerőpiac szabályozása fölötti küzdelemben, nyílt ellenállásként, vagy „a szegények mozgalmainak” (Scott 1985) „rejtett formáiban”.

Az általunk javasolt elméleti eszközrendszer második eleme, hogy a kapitalizmust a termelés és a fogyasztás ciklikus átszervezései jellemzik, amelyek világszerte a munkásosztályok kialakításával, átalakulásával és felszámolásával járnak (Silver 2003). Azt a megglátást, hogy a kapitalizmus történetét ugrásszerű változások jellemzik, Joseph Schumpeter (1954) a „kreatív rombolás” fogalmával ragadta meg, míg Marx és Engels a *Kommunista kiáltvány*ban úgy fogalmazott,

hogy „minden, ami rendi és állandó, elpárolog” (Marx és Engels 1963). Azok a kutatók, akik az elmúlt évtizedekben a munkásosztály haláláról beszéltek, ennek a folyamatnak csak az egyik oldalára koncentráltak – az ipari tömegtermelésben dolgozó munkásosztályok felbomlására a globális Északon. Ugyanazok a folyamatok azonban, amelyek a korábban kialakult munkásosztályokat „felszámolják” (pl. a tőke mobilitása, migráció, iparágak kialakulása és eltűnése) egyúttal új munkásosztályokat is teremtenek. Ha abból indulunk ki, hogy a világon folyamatosan születnek és tűnnek el munkásosztályok és munkásmozgalmak, akkor állandóan számítanunk kell új mozgalmak kitörésére – amelyek egyformán származhatnak az újonnan kialakuló munkásosztályok és az éppen felbomló munkásosztályok soraiból; vagyis a tőkefelhalmozás „kreatív” és „romboló” aspektusait megtapasztaló osztályoktól egyaránt.

Beverly Silver (2003) a munkásmozgalmaknak ezt a két fajtáját (1) Marx-típusú és (2) Polányi-típusú munkásmozgalomnak nevezte el – aszerint, hogy (1) újonnan kialakuló munkásosztályokról van-e szó, vagy (2) korábban kialakult munkásosztályokról, amelyek kiküzdött életmódjuk és megélhetésük védelméért küzdenek egy olyan pillanatban, amikor annak feltételei éppen „lerombolódnak”. Egy hasonló fogalmazásban Ching Kwan Lee (2007) „déli” és „rozsdáövezeti” mozgalmakról beszél azzal kapcsolatban, hogy a Mao-korszakban kialakult kínai munkásosztály felbomlik (szisztematikusan elbocsátják az állami vállalatoktól a „vas rizsesztál” társadalmi szerződésének felbontásakor az 1990-es években), s ezzel párhuzamosan egy új migráns munkásosztály alakul ki a part menti, exportra gyártó központokban. Végül, David Harvey (2003) hasonló megkülönböztetést javasolt „a termelésben történő felhalmozás elleni küzdelmek” és a „az eltulajdonlással történő felhalmozás elleni küzdelmek” között – az utóbbi párhuzamot mutat a Polányi-típusú mozgalmakkal, mivel Harvey a korábban kiküzdött életmódjukat és megélhetésüket védő munkások mozgalmait az utóbbi kategóriába sorolja.

Harmadszor (ahogyan a fenti két elemből is következik), *a munkásmozgalmak különböző formákat vehetnek fel* annak megfelelően, ahogyan a küzdelmek terepe – beleértve az alkupozíciókat, a sérelmek intenzitását és természetét, és a munkásosztály szervezetét magát – folyamatosan átalakul. Mi több, *a munkásmozgalmak egyszerre több szinten zajlanak – a munkahelyen, a munkaerőpiacon, a helyi közösségekben és az országos és nemzetközi politikában*. A huszadik századi társadalomtudomány elsősorban a munkahelyi küzdelmekre koncentrált. Bár Marx *A tőke* első kötetében (3–5. rész) „a termelés rejtett műhelyének” jelentőségét hangsúlyozza (amikor a munka-tőke konfliktust elemzi a munka tartama, intenzitása és ritmusa szerint), a kötet végére világossá teszi, hogy a kapitalista fejlődés nem csak munkahelyi konfliktusokhoz vezet, hanem tágabb, társadalmi méretű konfliktusokhoz is, ahogyan a tőke felhalmozása

együtt a „nyomor felhalmozódásával” jár együtt, különösen a *munkanélküli, alulfoglalkoztatott és bizonytalanul foglalkoztatott munkásság tartalékseregének növekedésével*.⁵ Ez utóbbi folyamat a munkaerő reprodukciójának kérdését veti fel (amiről fontos és releváns feminista irodalom áll rendelkezésre; lásd pl. Federici 2006). Nancy Fraser (2014) ezt a jelenségekört a kapitalista termelés „háttérfeltételei” fölött vívott küzdelmeknek nevezi.

A negyedik elméleti megfontolás abból a posztulátumból ered, hogy a kapitalista fejlődés világméretben egyre növekvő tartaléksereget termel. Korábban a munkásmozgalmak két fajtáját különböztettük meg: a „formálódó” munkásosztályok mozgalmait azokon a területeken, ahova a tőke beáramlik (a kínai gyári munkások 2010 utáni sztrájkjai és tiltakozási hulláma ezt példázza), és a korábban kialakult munkásosztályoknak a saját életformájukat védő mozgalmait azokon a területeken, ahonnan a tőke elvándorol (erre példa az európai megszorítás-ellenes mozgalmak 2009 után). Azonban, ha a történeti kapitalizmust nemcsak a „kreatív rombolás” ciklikus folyamatai jellemzik, hanem az a hosszú távú tendencia is, hogy nagyobb arányban „rombol” le meglévő megélhetéseket, mint amilyenben újakat teremt – s így a munkanélküli, alulfoglalkoztatott és bizonytalanul foglalkoztatott munkások aránya hosszú távon növekszik –, akkor arra kell számítanunk, hogy egy harmadik típusú mozgalom egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a jövőben: a globális munkásság azon szegmenseinek mozgalma, amelyeket a történeti kapitalizmus folyamatai megfosztanak megélhetésüktől, viszont nem biztosít számukra bérmunkát – röviden: amelyeket a tőke globális mozgása „kikerül” (Karatasli et al. 2015).

Mindhárom típusú munkásmozgalom fontos szerepet játszik a globális társadalmi tiltakozások 2008 utáni hullámában. A munkanélküli fiatalok tömegeinek tiltakozásai a „harmadik típust” példázzák (Karatasli et al. 2015). Ugyanakkor, míg az ilyen „harmadik típusú” mozgalmak leírásai gyakran szerepelnek a kortárs mozgalomkutatás irodalmában – ilyenek a francia *banlieu*-k 2005-ös zavargásai, a 2011-es londoni zavargások, a munkanélküliek szerepe a 2011-es tunéziai és egyiptomi forradalmakban – a kutatók ezeket az eseteket nagyon ritkán nevezik munkásmozgalomnak. A helyzet hasonló azoknak a tiltakozásoknak az esetében is, amelyeket a „Polányi-típusú mozgalmakhoz” sorolhatunk. Az egyik ok, amiért ezeket a tiltakozásokat nehezen azonosítjuk munkásmozgalmakként, az, hogy a „munkásosztályra” túl szűk és merev definíciókat használunk.⁶ Guy Standing (2011, 6) például a *prekariátust* tartja a jelenlegi társadalmi tiltakozások fő ágensének, azt azonban megkülönbözteti a proletariátustól, s az utóbbit leszűkíti olyan munkásokra, akik „hosszú távú, stabil állásokban dolgoznak, meghatározott előmeneteli renddel, szakszervezettel és kollektív szerződéssel, olyan munkát végezve, amelyek megnevezését a szüleik is értenék, olyan helyi munkaadóknál, amelyek nevét és tulajdonságait korábbról is

ismerik”. Ebből a meghatározásból nemcsak a „tartaléksereg” marad ki, hanem a világ bérmunkásainak elsöprő többsége is.

Slavoj Žižek (2012, 11), ezzel ellenkezőleg, a huszadik század közepének gyáraiban, műhelyeiben és irodáiban dolgozó munkásságot (vagyis Standing proletariátusát) tartja a jelenlegi globális tiltakozások főszereplőjének; ő viszont ezt a réteget nem munkásoknak, hanem „bérért dolgozó polgárságnak” nevezi, akik az ellen tiltakoznak, hogy „proletárrá redukálják őket”. Saját gondolatmenetünk szerint, a munkásosztály (vagy proletariátus) egy hasznosabb és elméletileg koherensebb definíciója magába foglalná Standing *prekariátusát* és Žižek *bérért dolgozó polgárságának* alsóbb szegmenseit is. Ezek a munkásosztályok világméretű kialakulásának és felszámolásának két különböző momentumát képviselik. Pontosabban, Žižek *bérért dolgozó polgárságának* jelentős része a huszadik század munkásmozgalmi által elért eredmények haszonélvezője, akik ma a „kreatív rombolás” negatív oldalát tapasztalják meg, amint korábban elnyert körülményeik (s velük a középosztálybeli élet igénye) szétfoszlanak. Eközben Standing *prekariátusának* jelentős részét az „újjonnan kialakuló munkásosztályok” teszik ki, akiket a kapitalizmus „kreatív” oldala formál, s akiknek egy része a jövőben komoly előnyöket harcolhat ki a bérezésben és munkakörülményekben (legalábbis ideiglenesen) – azaz „stabil munkásosztállyá”, hacsak nem „bérért dolgozó polgársággá” válhat. Standing *prekariátusának* egy másik szegmense az általunk elkülönített „harmadik típusba” tartozhat – az egyre növekedő globális tartaléksereg táborába, akik anélkül válnak proletárrá, hogy esélyük lenne bérmunkásként stabil munkahelyet találni. A munkásosztálynak ez a három „rétege” a kapitalista fejlődés egyazon folyamatának a különböző aspektusait testesíti meg; s a küzdelmeik sorsa szorosan összefonódik egymással.

Ezzel elérkeztünk az ötödik megfontoláshoz, amit itt a történeti kapitalizmus és a munkásmozgalmak viszonyának elemzésére javasolunk. Amint Immanuel Wallerstein (1995, 25) rámutatott, a történeti kapitalizmust egy „rendszerszintű probléma” jellemzi: az, hogy a profitabilitást úgy lehet a munka *dekommodifikációja* és költséges társadalmi szerződések mellett megőrizni, ha ezek a társadalmi engedmények a globális munkaerőnek csak egy kis százalékára korlátozódnak. Másként fogalmazva, a kapitalizmusban lényegi és kiküszöbölhetetlen feszültség áll fenn a profitabilitás és a legitimitás között. A legitimitás megőrzéséért tett erőfeszítések javíthatják a munkásság helyzetét (növelhetik a béreket, javíthatják a munkakörülményeket, kínálhatnak jóléti juttatásokat), de csak addig, amíg nem veszélyeztetik a profitabilitást. Ha a globális kapitalizmus 1970-es évekbeli válsága alapvetően a profitabilitásról szólt, a mai válságot mély legitimitációhiány és az egyenlőtlenségek növekedése jellemzi, míg egyre többen veszítik el megélhetésüket amiatt, hogy nem jut nekik szerep a tőke körforgásában (Silver 2003;

Silver 2014; Karatasli et al. 2015). Ráadásul, a tömegfogyasztás általánossá válásának profitkorlátja mellett az ökológiai és erőforrás-limitiek is meghatározzák, hogy milyen társadalmi szerződések válhatnak általánossá és fenntarthatóvá a huszonegyedik században (Arrighi 2007).

A történeti kapitalizmus és a munkásmozgalmak dinamikáit illető hatodik megfontolás a *munkásmozgalmak és státusalapú mozgalmak intim viszonyára* vonatkozik – ami a fent említett „rendszerszintű problémában” gyökerezik. A kapitalizmus történetét átszövik azok a küzdelmek, amelyek során a tőkések, az államok vagy a munkások maguk státuskülönbségekre hivatkozva próbálnak speciális védelmet kicsikarni a globális munkásosztály egy *szegmensének*, adott nemi, faji, etnikai jellemzők és/vagy állampolgárság alapján. Az ilyen speciális védelem tompítja a profitabilitás és a legitimitás közötti feszültséget – úgymond, négyszögesíti a kört –, amennyiben a piac működését legitimáló társadalmi szerződést köt a világ munkásságának egy részével, míg a profitabilitást azzal őrzi meg, hogy a többséget kizárja ebből a szerződésből. A magasabb bérek, a munkahelyi biztonság és a jóléti juttatások kiterjesztése egy privilegizált csoportra komoly ösztönzőjévé válik a *státusalapú munkásmozgalmaknak*, a privilegizált és a szerződésből kizárt munkások körében egyaránt – amelyek a privilégiumok megtartását vagy a privilégiumok létező rendszerének megváltoztatását célozzák, etnikai, nemzeti vagy nemi státushierarchiák mentén. Ennek megfelelően, a munkásmozgalmak történetét mélyen meghatározzák a faji, etnikai és állampolgársági határok. Röviden, az osztály- és státusalapú mobilizációk története mindig is mélyen összefonódott.⁷

A huszadik század során volt, hogy ezek a mozgalmak státus alapján tettek különbséget *ugyanazon* ország munkásai közt; és volt, hogy a munkás-állampolgárok nevében kértek védelmet saját államuktól más államok munkásaival szemben – amivel ugyancsak a globális munkásság közti státusalapú különbségek növeléséhez járultak hozzá.

Az imperializmusok késő tizenkilencedik és kora huszadik századi versengése esetében a kutatók erős kapcsolatokra mutatnak rá az államközi konfliktusok és a belső társadalmi konfliktusok között, beleértve a tömeges munkásmegmozdulásokat. Az államok vezetői ugyanakkor rövid, és – reményeik szerint – népszerű háborúkra számítottak, mint amilyen a spanyol–amerikai háború volt az USA, illetve a dél-afrikai háború az Egyesült Királyság számára – olyan háborúkra, amelyek a zászló köré csoportosították volna az egymásnak feszülő társadalmi szegmenseket, s eközben védett piacok megnyitásával új munkalehetőségeket, olcsó nyersanyagokat és/vagy új gyarmatokat hoztak volna, ahova a hazai munkaerő-felesleg átáramolhat.⁸ E. H. Carr (1945, 204) szerint a munkásmozgalmak internacionalizmusa az első világháború hajnalán legalább részben annak volt köszönhető,

hogy az államoknak sikerült meggyőzniük a munkásságot arról, hogy kenyerük biztonságát a saját államuk hatalma garantálja. Más szerzők ugyanakkor, Lenintől (1916) Skocpolig (1979), egy másik hatásra figyelmeztettek – arra, hogy az elveszített vagy más miatt népszerűtlen háborúk nyitottak utat a legnagyobb lázadásoknak és forradalmaknak. Az eredmény a háború, a tömeges munkáselégedetlenség és a forradalom „ördögi köre” volt a huszadik század első felében, azaz, a brit világhegemonia válsága és az USA hegemoniájára való átmenet időszakában (Arrighi és Silver 1999, 3. fejezet; Silver 2003, 4. fejezet).⁹

Végül, a hetedik és utolsó megfontolás: *a munkásosztály és a munkásmozgalmak formálódását mindig is meghatározták a geopolitika és az államközi konfliktusok dinamikái*. Természetesen ahhoz, hogy ezt a kapcsolatot a jelen viszonyok között elgondolhassuk, figyelembe kell vennünk az elmúlt fél évszázad változásait a hadviselésben, valamint a munkások és az állampolgárok viszonyában az államok háborús stratégiáihoz – ami a globális Északon elsősorban a háború automatizálását jelenti (pl. pilóta nélküli drónok és cirkáló rakéták formájában), a kötelező katonai szolgálat eltörlését, s a katonai magáncégek és zsoldosok növekvő szerepét az állampolgárokból álló hadsereg helyett (Silver 2015). Mindezzel együtt, az USA hegemoniaválságának elmélyülésével (Silver és Arrighi 2011) a munka, a háború és a világpolitika közötti összefüggés egyre nyilvánvalóbbá válik.

Fentebb amellet érvelünk, hogy a kapitalizmust és a munkásmozgalmakat újra a mozgalomkutatás fókuszába kell helyezni. Mivel a *kapitalizmus történetében a profit és a háború szorosan összekapcsolódik* – amint azt a kapitalizmus történeti szociológiájának kulcsművei, így Charles Tilly (1990) és Arrighi (2010) hangsúlyozzák (lásd még Wallerstein 1983) – azzal, hogy a munka és a kapitalizmus témáját a mozgalomkutatás figyelmébe ajánljuk, egyúttal a geopolitikai folyamatok (államközi konfliktusok, háborúk, a világhegemoniák felemelkedése és bukása) jelentőségét is hangsúlyozzuk a mozgalmak megértésében.

Jegyzetek

- ¹ A fő szakszervezeti szövetség és a kormány együttműködéséről az USA külpolitikájában lásd Kim Scipes 2011; a munkajogok, a jóléti állam, a háború és a geopolitika kapcsolatáról általában lásd Silver 2001.
- ² Ez a fejezet a munkásmozgalmakról és az osztályalapú mozgalmakról szól; ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a kapitalizmus fogalmának újrafelfedezése a mozgalomkutatásban ennél tágabb relevanciával bír. A kapitalizmus szerkezetének, intézményeinek és ideológiájának történeti átalakulásai lényegi szerepet játszanak a nem osztályalapú mozgalmak kialakulásában is. Ahogy Hetland és Goodwin (2013, 91) rámutatott: a mozgalomkutatás klasszikus irodalmában az 1970-es és a kora 80-as években a kapitalizmus dinamikái központi (és nagyon gyümölcsöző) szerepet játszottak a mozgal-

- mak megértésében, beleértve az olyan nem osztályalapú mozgalmak kutatását is, mint az amerikai polgárjogi mozgalom (pl. Piven és Cloward 1977; McAdam 1982); a feminizmus második hulláma (Klein 1984, Fraser 2013), vagy az LGBT mozgalom (D'Emilio 1983; lásd még Valocchi 1999).
- ³ Az 1970-es és 80-as évek erős munkásmozgalmi Lengyelországban (Singer 1982) és Iránban (Abrahamian 1982) sok szempontból ugyanebbe a kategóriába tartoznak (lásd Silver 2003, 4. fejezet).
- ⁴ A bevándorló munkások mozgalma által felkeltett tudományos érdeklődést igazolja (s egyúttal azt is, hogy ezen érdeklődés kívül esett a mozgalomkutatás körén), hogy 2000-ben az *Amerikai Szociológia Társaság*on belül új szekció alakult a munka és a munkásmozgalmak kutatására – amely nem azonos a korábban létező *Kollektív viselkedés és Társadalmi Mozgalmak* szekcióval.
- ⁵ A kapitalizmus világméretű fejlődésével kapcsolatban hasznos elméleti irodalom: Arrighi 2010; Arrighi és Silver 1999; Fraser 1999; Harvey 2011; Silver és Arrighi 2011; Wallerstein 1983.
- ⁶ Lásd pl. az első kötet 25. fejezetét „A modern gyarmatosítási elmélet”-ről. Magyarul Marx Károly: *A tőke*, Budapest, Szikra Kiadó, 1955.
- ⁷ A munkáosztály egy különösen tág definícióját lásd: Marcel van der Linden 2014; a „munkásság” és „mozgalom” kiterjesztett meghatározásához lásd még: Silver 2003, Appendix A.
- ⁸ Hasonló elméleti gondolatmenettel szolgál Bonacich 1972; Saxton 1971; Arrighi 1990; Silver 2003.
- ⁹ Cecil Rhodes Lenin által is idézett szavaival (Lenin 1916, 6. fejezet): „... ahhoz, hogy az Egyesült Királyság 40.000.000 lakóját megmenthessük egy véres polgárháborútól, nekünk, gyarmatosító államférfiaknak új földeket kell szereznünk, ahova a népességfelesleget letelepíthetjük, s a gyárakban és bányákban előállított áruknak új piacokat kell biztosítanunk. A Birodalom, ahogy mindig is mondtam, alapvetően gazdasági kérdés. Ha el akarod kerülni a polgárháborút, imperialistának kell lenned.”
- ¹⁰ Lásd: Stohl 1980 irodalmi áttekintését az államközi és belföldi konfliktusok közti kapcsolatról.

Hivatkozások

- Abrahamian, Ervand 1982: *Iran: Between Two Revolutions*. Princeton, Princeton University Press.
- Arrighi, Giovanni 1990: Marxist Century, American Century: The Making and Remaking of the World Labor Movement. *New Left Review*, 179 Jan–Feb: 29–63.
- Arrighi, Giovanni 2001: Braudel, Capitalism and the New Economic Sociology. *Review* (Fernand Braudel Center). Vol. 24. No 1. 107–123
- Arrighi, Giovanni 2007: *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century*. New York, Verso.
- Arrighi, Giovanni 2010. *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times*. London, Verso.
- Arrighi, Giovanni, Hopkins, Terence and Wallerstein, Immanuel 1989: *Antisystemic Movements*. London, Verso.

- Arrighi, Giovanni and Silver, Beverly J. 1999: *Chaos and Governance in the Modern World System*. Minnesota, University of Minnesota Press.
- Ashman, Sam and Pon-Vignon, Nicolas 2014: NUMSA, the Working Class and Socialist Politics in South Africa. *Socialist Register*. 51: 93–113.
- Bonacich, Edna 1972: A Theory of Ethnic Antagonism: The Split Labor Market. *American Sociological Review*. 37(5): 547–559.
- Bronfenbrenner, Kate et al., (eds) 1998: *Organizing to Win: New Research on Union Strategies*. Ithaca, New York, Cornell University Press.
- Chun, Jennifer 2011: *Organizing at the Margins: The Symbolic Politics of Labor in South Korea and the United States*. Ithaca, New York, ILR Press.
- Chun, Jennifer and Williams, Michelle 2013: Labor as a Democratizing Force? Lessons from South Africa and Beyond. *Rethinking Development and Inequality*. 2: 2–9.
- Clawson, Dan 2003: *The Next Upsurge: labor and the New Social Movements*. New York, Ithaca, Cornell University Press.
- Collier, Ruth Berins 1999: *Paths Toward Democracy: The Working Class and Elites in Western Europe and South America*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Della Porta, Donatella 2015: *Social Movements in Times of Austerity: Bringing Capitalism Back into Protest Analysis*. Cambridge (UK), Polity
- D'Emilio, John [1983] 2013. *Capitalism and Gay Identity*. In *Making Trouble: Essays on Gay Identity, Politics and the University* New York,, Routledge 3–16.
- Federici, Silvia 2006: *Precarious Labor: A feminist Viewpoint*. https://www.scribd.com/fullscreen/3108724?access_key=key-27agtedsy1ivn8j2ycc1 (accessed January 10, 2015).
- Fine, Janice 2006: *Worker Centers: Organizing Communities at the Edge of the Dream*. New York, Ithaca, ILR Press.
- Fraser, Nancy 2013: *Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis and Beyond*. New York, Verso.
- Fraser, Nancy 2014: Behind Marx's Hidden Abode: For an Expanded Conception of Capitalism, *New Left Review*, 86 March-April: 55–72.
- Friedman, Eli 2014: *Insurgency Trap: Labor Politics in Postsocialist China*. New York, Ithaca, ILR Press.
- Harvey, David 2003: *The New Imperialism*. New York. Oxford University Press.
- Harvey, David 2011. *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*, 2nd edn. New York, Oxford University Press.
- Hetland, Gabriel and Goodwin, Jeff 2013: The Strange Disappearance of Capitalism from Social Movement Studies. In Colin Barker, Laurence Cox, John Krinsky and Alf Gunvald Nilsen (eds.): *Marxism and Social Movements*, 83–102. Leiden, Brill.
- Karatasli, S. Savas, Kumral, Sefika, Scully, Ben and Upadhyay, Smriti 2015: Class, Crisis and the 2011 Protest Wave: Cyclical and Secular Trends in Global Labor Unrest. In Chrostipher Chase-Dunn, Immanuel Wallerstein and Christian Suter (eds.): *Overcoming Global Inequalities, 1844–2000*. New York, Paradigm Press.
- Keck, Margaret 1989: The New Unionism in the Brazilian Transition. In Alfred Stepan (ed.): *Democratizing Brazil: Problems of Transition and Consolidation*, chapter 8, 252–296. New York, Oxford University Press.

- Klein, Ethel 1984: *Gender Politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Koo, Hagen 2001: *Korean Workers: The Culture and Politics of Class Formation*. New York, Ithaca, Cornell University Press.
- Krippner, Greta 2011: *Capitalizing on Crisis: The Political Origins of the Rise of Finance*. Cambridge, Harvard University Press.
- Marx, Karl – Engels, Friedrich 1963: A Kommunista Párt kiáltványa. in *Marx és Engels művei* 4, 437–470.
- Marx Károly [1867] 1955: *A Tőke*, ford. Rudas László és Nagy Tamás, Budapest, Szikra Kiadó
- Lee, Ching Kwan 2007: *Against the Law: Labor Protests in China's Rustbelt and Sunbelt*. Berkeley, University of California Press.
- Lenin, Vladimir [1916] 1971: Imperialism, the Highest Stage of Capitalism. In V. I. Lenin *Selected Works*, 169–263. New York, International Publishers.
- Marx, Karl [1867]; 1959: *Capital*. Vol. 1. Moscow, Foreign Languages Publishing House.
- McAdam, Doug 1982: *Political Process and Development of Black Insurgency, 1930–1970*. Chicago, University of Chicago Press.
- Milkman, Ruth 2006: *LA Story: Immigrant Workers and the Future of the US Labor Movement*. New York, Russel Sage.
- Obrery, Ingrid 1989: *COSATU congress: Unity in Diversity*. Work in Progress (South Africa). 60, August/September: 34–39.
- Piven, Frances Fox and Cloward, Richard A. 1977: *Poor Peoples' Movements*. New York, Vantage Books.
- Polanyi, Karl [1944]; 1957: *The Great Transformation*. Boston: Beacon.
- Pun, Ngai 2005: *Made in China: Women Factory Workers in a Global Marketplace*. Durham, Duke University Press.
- Rosenhek, Zeev and Shalev, Michael 2013: The Political Economy of Israel's 'Social Justice' Protests: A Class and Generational Analysis, *Contemporary Social Science*, <http://dx.doi.org/10.1080/21582041.2013.851405>
- Saxton, Alexander 1971: *The Indispensable Enemy: Labor and the Anti-Chinese Movement in California*. Berkeley, University of California Press.
- Schumpeter, Joseph 1954: *Capitalism, Socialism and Democracy*. London, Allen & Unwin.
- Scipes, Kim 2011: *AFL-CIO's Secret War against Developing Country Workers: Solidarity or Sabotage?* Lanham, Lexington Books.
- Scott, James 1985: *Weapons of the Weak*. New Haven, Yale University Press.
- Seidman, Gay 1994: *Manufacturing Militance: Workers' Movements in Brazil and South Africa, 1970–1985*. Berkeley, University of California Press.
- Silver, Beverly 2003: *Forces of Labor: Workers' Movements and Globalization since 1870*. New York, Cambridge University Press.
- Silver, Beverly 2014: Theorizing the Working-Class in Twenty-First Century Global Capitalism. In M. Atzeni (ed.): *Workers and Labour in a Globalized Capitalism*, 46–69. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Silver, Beverly 2015: Labor, War and World Politics: Contemporary Dynamics in World-Historical Perspective. In Kees van der Pijl (ed.): *Handbook of the International Political Economy*, 6–22. Cheltenham, Edward Elgar Books.
- Silver, Beverly J and Arrighi, Giovanni 2011: The End of the Long Twentieth Century. In C. Calhoun and G. Derluigian (eds.): *Business as Usual: The Roots of the Global Financial Meltdown*, 53–68. New York, NYU Press.

- Silver, Beverly J. And Zhang, Lu 2009: China: Emerging Epicenter of World Labor Unrest. In H. Hung (ed.): *China and Global Capitalism*, 174–187. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Singer, Daniel 1982: *The Road to Gdansk*. New York, Monthly Review Press.
- Skocpol, Theda 1979: *States and Social Revolutions*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Standing, Guy 2011: *The Precariat: The New Dangerous Class*. New York, Bloomsbury Academic.
- Stohl, Michael 1980. The Nexus of Civil and International Conflict. In Ted Robert Gurr (ed.): *Handbook of Political Conflict: theory and Research*, 297–330. New York, The Free Press.
- Tejerina, Benjamiín, Perugorria, Ignacia, Benski, Tova, and Langman, Lauren 2013: From Indignation to Occupation: A New Wave of Global Mobilization, *Current Sociology* 60(4), 377–392.
- Tilly, Charles 1990: *Coercion, Capital and European States, A.D. 990-1990*. Cambridge, Basil Blackwell.
- Valocchi, Steve 1990: The Class-Inflected Nature of Gay Identity. *Social Problems*. 46(2) May: 207–224.
- Van der Linden, Marcel 2014: Who is the Working Class? Wage Earners and Other Labourers, in M. Atzeni (ed.): *Workers and Labour in a Globalised Capitalism*, 70–84. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Von Holdt, Karl 2002: Social Movement Unionism: The Case of South Africa. *Work, Employment and Society*. 16(2), 283–304.
- Waldinger, Roger, Eickson, Chris, Molkman, Ruth, Mitchell, Daniel J. B., Valenzuela, Abel, Wong, Kent and Zeitlin, Maurice 1998: Helots No More: A Case Study of the Justice for Janitors Campaign in Los Angeles. Chapter 6 in K. Bronfenbrenner, et al (eds.): *Organizing to Win*, 102–119.
- Wallerstein, Immanuel 1983: *Historical Capitalism*. London, Verso.
- Wallerstein, Immanuel 1995: Response: Declining States, Declining Rights? *International Labor and Working Class History*, 47: 24–27.
- Webster, Edward 1988: The Rise of Social Movement Unionism: The Two Faces of Black Trade Union Movements in South Africa. In P. Frankel, N. Pines, and M. Swilling (eds.): *State, Resistance and Change in South Africa*, 174–196. London, Croon Helm.
- Zhang, Lu 2015: *Inside China's Automobile Factories: The Politics of Labor and Worker Resistance*. New York, Cambridge University Press.
- Žižek, Slavoj 2012: *The Year of Dreaming Dangerously*. London, Verso.
- Zolberg, Aristide 1995: Response: Working-Class Dissolution. *International Labor and Working Class History*, 47: 28–38.

(Fordította Gyagyí Ágnes)

Eredeti megjelenés: *The Oxford Handbook of Social Movements*. Edited by Donatella Della Porta and Mario Diani. Oxford University Press, 2015.

<http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199678402.001.0001/oxfordhb-9780199678402-e-14>